

Володимир РОМАНЮК

ТРАДИЦІЙНІ МИСЛИВСЬКІ ПАСТКИ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ у другій пол. XIX – першій пол. XX ст.

Volodymyr ROMANIUK. The Traditional Hunting Traps in Ukrainian Carpathians in the Second Half of XX and the First Half of XX cc.

Протягом багатьох тисяч років в історії людства головним видом господарства було мисливство. З появою хліборобства та скотарства воно почало втрачати свою провідну роль в економічній сфері людського життя, поступово стаючи допоміжним господарським заняттям. У такому статусі в більшості етносів світу воно існує донині.

На території України ми можемо виділити два регіони, в яких традиційне народне мисливство збереглось аж до серед. XX ст. значно краще, ніж в усіх інших частинах країни. Це – Карпатські гори та Полісся. Головна причина збереження до зазначеного часу (у віддалених районах до сьогодні) та значного поширення традиційного мисливства на цих землях, без сумніву, криється у специфіці природних умов даних територій. Важкодоступні землі з величезними масивами лісів, з великою кількістю звірів у них були головним чинником, що сприяв збереженню та розвитку прадавнього господарського заняття на цих теренах. Якщо на інших українських землях у другій пол. XIX – першій пол. XX ст. традиційне народне мисливство уже майже було забуте, то населення Полісся і Карпат продовжувало у цей час широко ним займатись.

Мисливство поділяється на дві форми: активну і пасивну. Активна форма за своїм характером є переважно колективною (за винятком полювання на дрібних звірів та птахів) і полягає у тому, що мисливці з холодною або вогнепальною зброєю в руках, застосовуючи засаду, переслідують звірів чи інші способи, безпосередньо вбивають тварин.

Пасивна форма мисливства, на відміну від активної, має зазвичай індивідуальний характер. Її суть полягає у тому, що мисливець наставляє на того чи іншого звіра пастку. Після цього він чекає, доки звір не потрапить у неї, час від часу перевіряючи її. Ця форма полювання у порівнянні з активною вимагала від людини докладання меншої кількості фізичних зусиль, заощаджувала їй багато часу та енергії, дозволяючи більше уваги приділити головним господарським заняттям та іншим справам. Внаслідок цього вона набула значного поширення серед селянства. Її розвиток був зумовлений також тим, що державна влада, починаючи з часів Середньовіччя, практично постійно, частково або повністю забороняла селянам полювати. Пасивне ж полювання, на відміну від активного, було значно легше приховати.

Оскільки головним знаряддям мисливця при застосуванні пасивної форми полювання є пастки на звірів, ми ставимо за мету даної статті здійснити етнографічний опис тих мисливських засобів і пристроїв, які використовувало населення Українських Карпат у другій пол. XIX – першій пол. XX ст.; розробити їх класифікацію; простежити загальні риси та виокремити специфічні особливості народних мисливських пасток поширених в Українських Карпатах.

Висвітлення цих питань допоможе зобразити загальну картину збереження та розвитку пасивної форми мисливства на території Українських Карпат у другій пол. XIX – першій пол. XX ст.

У післявоєнній українській історіографії можна знайти порівняно невелику кількість праць, що торкаються зазначеної проблематики. Три ґрунтовні історико-етнографічні дослідження про Гуцульщину, Бойківщину та Лемківщину містять лише невеликі огляди явища традиційного народного мисливства, розміщені у загальних розділах, що розглядають допоміжні господарські заняття. Найкраще такий огляд здійснено у монографії про гуцулів. Дослідники М.Мандибур і Р.Федина досить широко висвітлили дану тему в цілому, подали опис окремих пасток на звірів. Проте навіть у цьому дослідженні огляд мисливства не є докладним. Це менше інформації міститься в монографіях про бойків та про лемків¹.

¹Мандибур М., Федина Р. Допоміжні види занять // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.,

З досліджень, що розглядають народне мисливство на території України поза межами Карпат, привертає до себе увагу розділ "Охота", написаний С.Терьохінім і І.Кожаном у колективній монографії про Полісся. Автори даного розділу описали цілий ряд розповсюджених на Поліссі наприкінці XIX – на поч. XX ст. традиційних мисливських пасток, навели порівняння деяких з них із пастками, поширеними у Карпатах².

Декілька оглядів традиційного мисливства містяться у працях українських етнологів з кін. XIX – поч. XX ст. Так, у монографії Володимира Шухевича "Гуцульщина" знаходимо чимало інформації про дане явище. Дослідник подає опис декількох пасток, який ми використали у даній статті³. Інформація про пастки, які побутували на Гуцульщині, міститься і в розвідці Антіна Онищука про залишки первісної культури у гуцулів⁴.

Важливе значення мають дослідження польських етнологів. Відомості про пастки, поширені на теренах Українських Карпат, знаходимо, зокрема, у статті Тадеуша Северина про традиційне мисливство в Польщі та ґрунтовній монографії Казимира Мошинського про народну культуру слов'ян⁵.

Усі вищенаведені праці авторів кін. XIX – першої пол. XX ст. склали джерельну базу даної статті. Згадані дослідники навели у своїх роботах багато власних спостережень, здобутих ними під час проведення польових етнологічних експедицій.

Ще одним важливим джерелом, використаним у статті, є мисливський часопис "Łowiec", що

1987.– С. 146-157; Матейко К. Допоміжні види господарських занять і народні промисли // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження.– К., 1983.– С. 113-128; Горинь Г. Допоміжні види господарських занять // Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: у 2-х т.– Т. 1: Матеріальна культура.– Львів, 1999.– С. 218-225.

²Кожан І., Терехин С. Охота // Полесьє. Матеріальна культура...– С. 155-164.

³Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть // Матеріяли до українсько-руської етнології.– Львів, 1901.– Т. IV.

⁴Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів // Матеріяли до української етнології.– Львів, 1912.– Т. XV.– С. 59-177.

⁵Seweryn T. Łowiectwo ludowe w Polsce // Lud słowiański.– Kraków, 1931.– Т. 2.– Zeszyt 1.– S. 55-69; zeszyt 2.– S. 197-212; Moszyński K. Kultura ludowa słowian.– Cz. I: Kultura materialna.– Kraków, 1929.

виходив у Львові з 1878 по 1939 рр. На його сторінках розміщені публікації членів Львівського мисливського товариства імені св. Губерта, що містять чимало цінних для нас матеріалів. Так, серед них знаходяться спогади Олександра Убиша, в яких він наводить опис дводверцевої ступиці, яку використовували лемки; розповідь про цю ж пастку Гавіна; згадки К.Кохановського та І.Мартинця про пастку "слоп", яку гуцули наставляли на рисей⁶.

Ми спробували класифікувати традиційні мисливські пастки, які побутували в Українських Карпатах у другій пол. XIX – першій пол. XX ст. Критерієм для нижченаведеної класифікації послужив принцип дії у пастці певної фізичної сили. Згідно з цим критерієм ми поділили пастки на 4 групи:

- 1) мисливські ями;
- 2) вагові пастки;
- 3) пружинні пастки;
- 4) сильця.

У пастках першої групи мисливець використовує силу тяжіння, напрям дії якої спрямований безпосередньо на звіра. Тварина, біжучи лісом, випадково падала у замасковану яму і вже не могла з неї вибратись.

У вагових пастках мисливець також використовує силу тяжіння. Однак тут напрям її дії спрямований вже не на звіра, а на певні частини самої пастки. Сила тяжіння у пастках другої групи є прихованою і її вивільняє сама тварина своїм доторком до певної частини пастки. При цьому сила, прикладена звіром під час доторку, є значно меншою від сили, яку він вивільняє. Вивільнена сила тяжіння приводить у дію механізм пастки, внаслідок чого остання спрацьовує і вбиває, ранило або закриває тварину.

Підставову різницю між пружинними та ваговими пастками складає те, що приховану силу тяжіння, яка діє у пастках другої групи, у пружинних пастках замінює прихована сила пруж-

⁶Ubysz A. Wspomnienia z gór // -Łowiec. Organ Galicyjskiego towarzystwa łowieckiego.– Lwów, 1880.– R. III.– S. 152-156; 168-171; 183-184; Gawin. Z wiosennej wycieczki w góry // Łowiec.– 1884.– R. VII.– S. 113-114; Kochanowski C. Ryś – jego sposób życia i łowiectwo // Łowiec.– 1899.– R. 22 – S. 169-172; 181-185; Martyniec I. Kilka słów o polowaniach urządzonych przez niedźwiedzie i wilki na jelenie // Ibid.– 1900.– R. 23.– S. 199-200.

ності. Напря́м її дії також спрямований на певні частини самої пастки. Силу пружності у пастках третьої групи, як і силу тяжіння у вагових пастках, вивільнює звір своїм доторком до певної частини пастки. Як і в пастках попередньої групи, сила, прикладена твариною під час доторку, є значно меншою від вивільненої нею сили. Пастка схоплює звіра внаслідок того, що вивільнена сила пружності приводить у дію її механізм.

Врешті, у пастках четвертої групи мисливець використовує силу самої тварини, напря́м дії якої спрямований на пастку. Потрапляючи в сильце, звір щосили намагався з нього вибратись, і чим більше він докладав зусиль, тим міцніше навколо його шиї або лапи затягувалася петля.

Слід зазначити, що загальноприйнятою в історіографії є класифікація пасток на активні і пасивні, або рухомі та нерухомі⁷. Згідно з нею мисливські ями та сильця належать до пасивних пасток, позаяк вони постійно залишаються абсолютно нерухомими; вагові і пружинні – до активних, оскільки доторк до них звіра приводить певні їх частини у рух. Дослідники К.Мошинський і Т.Северин, врахувавши серйозні відмінності в конструкціях активних пасток, поділили їх на дві підгрупи. До першої вони віднесли вагові пастки, до другої – пружинні⁸.

Перейдемо до послідовного етнографічного опису пасток, поширених в Українських Карпатах у другій пол. XIX – першій пол. XX ст., відповідно до запропонованої нами класифікації. Пастки першої групи – мисливські ями – є найпростішими і найдавнішими пастками на звірів. Вони були винайдені ще у верхньому палеоліті⁹. Ці мисливські засоби були широко розповсюджені на Поліссі¹⁰. Дуже поширеними вони були і в усіх трьох етнографічних районах Українських Карпат: Гуцульщині, Бойківщині та Лемківщині¹¹.

⁷Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 62; Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce.* – Zeszyt 2... – S. 198; Кожан И., Терехин С. *Охота...* – С. 156.

⁸Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 62; Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce.* – Zeszyt 2... – S. 198.

⁹Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz... I. – S. 36; Кожан И., Терехин С. *Охота...* – С. 156.

¹⁰Там само.

¹¹Мандибура М., Федина Р. *Допоміжні види занять...* – С. 154; Матейко К. *Допоміжні види господарських*

Найбільш широко розповсюдженими в горах були мисливські ями на вовків та ведмедів. Їх глибина сягала двох метрів. Дані пастки влаштували на стежках, якими ходили ці звірі. Гуцульські та бойківські мисливські ями на вовків і ведмедів – “западниці” – мали специфічне удосконалення: яма накривалась зверху дерев'яним накриттям. Воно виготовлялось з дощок і за своєю формою нагадувало звичайне дерев'яне віко. Це накриття гуцули називали “двері”. За своєю довжиною і шириною двері були трішечки меншими від ями. Їх встановлювали на “вухах” валу – рухомої осі, що розміщувалась під дверима, у їх центрі. Варто було звірові – вовкові або ведмедеві – стати на край дверей, як вони хилилися на бік, і тварина падала в яму. Двері ж повертались у вихідне положення. Звір, який опинився у такій пастці, не міг з неї вибратись. З метою приманити тварину, на середину дверей часто клали шматок м'яса або здохле ягня, яке ставили на ноги. Яму замасковували дерном, мохом та листям¹².

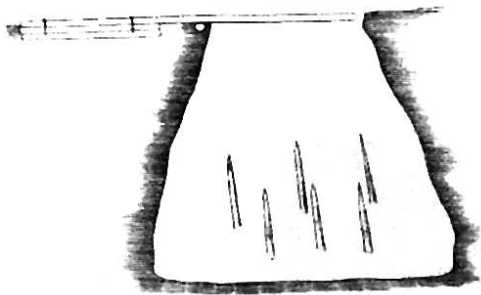
Нападниця. (Ілюстрацію подано за: Шухевич В. *Гуцульщина: Друга часть...* – С. 235).

Подібною до западниці пасткою є гуцульська яма “теліш”. Її копали з метою піймання ведмедя або рисі. Яму робили трохи ширшою на дні, викопували її на “чашах”, – стежках, якими ходили ці звірі. У дно ями вбивали загострені кілки. Її накривали збитим з дощок віком (“дверями”)

занянь... – С. 115; Горинь Г. *Допоміжні види господарських занять...* – С. 219.

¹²Шухевич В. *Гуцульщина: Друга часть...* – С. 235; Мандибура М., Федина Р. *Допоміжні види занять...* – С. 154; Матейко К. *Допоміжні види господарських занять...* – С. 115; Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce.* – Zeszyt 1... – S. 55, 64; Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 36.

особливої конструкції. Рухома вісь, на яку опиралось віко, знаходилася не посередині, а на одному з країв ями. Віко з трьох країв своїми розмірами не було більшим за яму. Зате четвертий – довший та важчий край – виходив за межі ями і лежав просто на землі. Звір, ідучи над ямою, ставав на двері і своєю власною вагою підіймав той їх кінець, який лежав на землі, внаслідок чого падав у яму. Двері ж повертались у вихідну позицію. Інколи цю ж пастку використовували з метою піймання вовків¹³.

Теліш на ведмедів та рисей. (Ілюстрацію подано за: Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce*.– Zeszyt 1...– S. 65).

Гуцули також копали ями на оленів і сарн. Такі ями теж називали телішами. Накривали їх дверима таким способом, як у западницях. Зверху на двері, в якості приманки клали хвою, поміж яку сипали сіль. Ями копали на стежках, якими олені або сарни ходили на водопій¹⁴.

Дуже схожими до западниць були і ями на диких кабанів, поширені на Гуцульщині та Бойківщині. У гуцулів вони називалися “западки”. Як приманку для кабана, на середину дверей клали овес, пшеницю або картоплю¹⁵.

Жителі Українських Карпат використовували також повністю інший від поданих вище спосіб накривання мисливської ями. У центрі викопаної пастки вертикально закріплювали палицю, довжиною до 3,5 м. Своім верхнім кінцем вона сяга-

ла на висоту 1,5 м над ямою. На палицю зачіпляли приманку. Яму накривали пружними прутиками, що в усі боки розходились від цієї палиці. Їхня дія була ідентичною до дії дверей. Коли звір ступав на прутики, вони хилились і він падав у яму. Прутики ж повертались у вихідну позицію. На жаль, ми не знаємо, в яких саме районах Українських Карпат була поширеною дана пастка¹⁶.

Загальноприйнятою в історіографії назвою ям із накриттям є “сліпі ями”¹⁷. Ці пастки, очевидно, були розповсюджені поряд із звичайними, не накритими ямами. Вони були більш ефективні, оскільки їх можна було легше і якісніше замаскувати, на відміну від простих ям. Також звірові, який потрапив у яму з накриттям, було майже неможливо з неї вибратись. Натомість із звичайної ями він міг просто вистрибнути¹⁸. Цікаво, що в опрацьованому нами матеріалі є чимала кількість згадок про сліпі ями, які широко використовувались гуцулами та бойками, але водночас відсутня інформація про їх поширення на Лемківщині¹⁹. Немає також відомостей про те, що сліпі ями були широко відомими на Поліссі²⁰.

Специфічним удосконаленням мисливської ями на вовка служили плоті, якими бойки Сколівщини огороджували дану пастку. Викопану яму повністю оточували плотом із хмизу, кілків та жердин. Посередині неї клали живе поросся. Вовк чув поросся, перескакував через пліт і потрапляв у яму²¹. Пастка, ідентична до цієї, була відомою у Білорусії²².

З метою піймання ведмедя загорожі також використовували гуцули. Робили це у зв'язку з тим, що ведмідь часто викрадав овець просто з кошар. Для того, щоб їх вберегти, вівчарі огороджували кошари високими двох-, трьохметровими плотами. Смереки, з яких робили плоті, обтинали безпосередньо на місці загорожі. Внаслідок цього,

¹⁶Moszyński K. *Kultura ludowa słowian*.– Cz. I...– S. 36.

¹⁷Матейко К. Допоміжні види господарських занять...– С. 115.

¹⁸Горинь Г. Допоміжні види господарських занять...– С. 219.

¹⁹Там само.

²⁰Кожан И., Терехин С. *Охота*...– С. 156.

²¹Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce*.– Zeszyt 1...– S. 60.

²²Ibid.

¹³Schneider I. *Z kraju Huculow // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie*.– Lwów; Warszawa; Kraków; Poznań; Wilno, 1901.– Т. VII.– S. 268-269.

¹⁴Шухевич В. *Гуцульщина: Друга часть*...– С. 236.

¹⁵Мандибур М., Федина Р. *Допоміжні види занять*...– С. 154; Матейко К. *Допоміжні види господарських занять*...– С. 115.

зрубані сучки падали поміж спиці плоту. Коли ведмідь перелазив через нього, він ламав ці сучки, чим спричинював шум і будив собак та людей. Гуцули, однак, розповідали, що старі ведмеді були розумнішими. Вони брали в лапи “стропу” – мох, і з ним перелазили в кошару. Тому їх не було чути. Коли ж ведмідь опинявся в кошарі, то кидав мох, хапав вівцю і тікав з нею. Він чинив переполох серед овець та будив людей. Зупинити його однак тоді було вже майже неможливо. Тому гуцули у місцях, в яких ведмеді звикли перескакувати в кошари, вбивали в землю 4-6 загострених кілків. Перескакуючи через пліт ведмідь потрапляв просто на них²³.

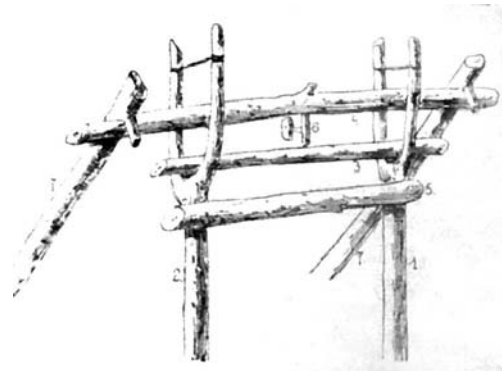
Дуже подібною до цієї пастки на ведмедів є пастка на оленів, також поширена у гуцулів. З метою збереження високо в горах від оленів сіна, його огорожували високими плотами. Між плотом і сіном в землю вбивали кілки. Коли олень перескакував через загорожу, він потрапляв на них²⁴.

Власне тут ми бачимо пастки, які ідентичні за принципом дії до звичайної мисливської ями. Людина використовувала за їх допомогою силу тяжіння, що діяла безпосередньо на звіра. Тому ми відносимо ці пастки до першої групи. Можливо, в більш давній період біля загорож викопувались ями. Однак згодом, з метою економії часу та зусиль, це робили все рідше, аж поки не припинили їх викопувати остаточно. Згадана вище бойківська мисливська яма на вовка, оточена плотом, служить, на нашу думку, підтвердженням даної гіпотези.

Схематично конструкцію пасток другої групи можна зобразити наступним чином: на невелику палицю клали певний тягар. Ним могли слугувати камінь або колода. Один кінець тягара знаходився на землі, а другий – на цій палиці (в окремих вагових пастках тягар розміщували паралельно до землі; в цьому випадку він опирався виключно на палицю). Палиця встановлювалася вертикально, під прямим або гострим кутом до поверхні. До неї прив'язували приманку. Звір тягнув приманку, а разом із нею палицю, внаслідок чого на нього падав камінь або колода. Дана схема ва-

гової пастки абсолютно спрощена. В українських Карпатах існували дуже складні мисливські пристрої такого типу.

Цікавою ваговою пасткою, яку гуцули наставляли на тхорів, ласиць і куниць, є “поколодва”. У землю запихали дві розгалужені смерекові палиці. Інколи пастку також встановлювали між двома смереками, які мали вверху розгалуження. У ці розгалуження, паралельно до землі, клали колоду – “підколодь”. Зверху над нею встановлювали ще одну колоду – “притяг”. Притяг опирався на розміщений між ним і підколодою патичок – “свердлик”. Свердлик був із невеличким відгалуженням – “фостиком”, до якого прикріплювався шматок м'яса. На притяг, з обох його боків, клали дві важкі палиці – “пільги”, які другим своїм кінцем опирались в землю. На пільги накладали хвою. Під підколодою прикріплювали “победрину”. Ласиця чи іншому звіру було найзручніше добратись до м'яса з боку победрини. Фостик з м'ясом був звернений назад, у протилежний від победрини бік, щоб звір змушений був потягнути його. Ласиця ступала на победрину і шарпала приманку. Внаслідок цього свердлик зрушувався з місця і на звіра падав притяг²⁵.

Поколодва. (Ілюстрацію подано за: Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 237). 1, 2 – палиці з розгалуженням; 3 – підколодь; 4 – притяг; 5 – победрина; 6 – свердлик з фостиком; 7 – пільги.

Дуже подібною до поколодви є “торгло” – пастка на куниць, що теж була поширена у гуцулів. Як і поколодву її встановлювали на певній висоті (2-4 метри). Головною відмінністю між торглом і поколодвою було те, що верхня колода ставилась не паралельно до нижньої, а навскоси, під гострим кутом. Решта конструкції була

²³Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 187, 236.

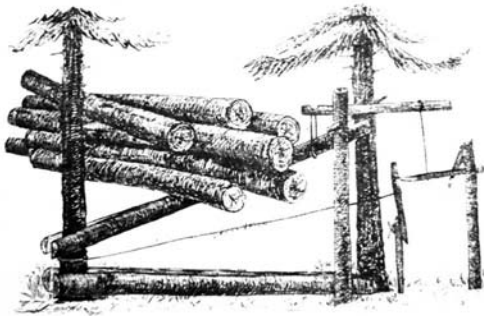
²⁴Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 168.

²⁵Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 237.

майже ідентичною. Верхню колоду, як і в поколодві утримував, встановлений між нею і нижньою колодою патичок, до якого прикріплювалось м'ясо. Зверху на неї накладався певний тягар, яким найчастіше служили важкі патики²⁶.

Схожою до поколодві і торгла є наземна та встановлювані в повітрі пастки на лисиці, поширені у Польських Татрах. Такого ж характеру пастка на лисиці, що встановлювалась на певній висоті, застосовувалась в Герцеговині. Подібна до них пастка була відома латвійцям²⁷.

Однією з найбільш складних за своєю конструкцією вагових пасток, застосовуваних на території Українських Карпат, є пастка на рисей.

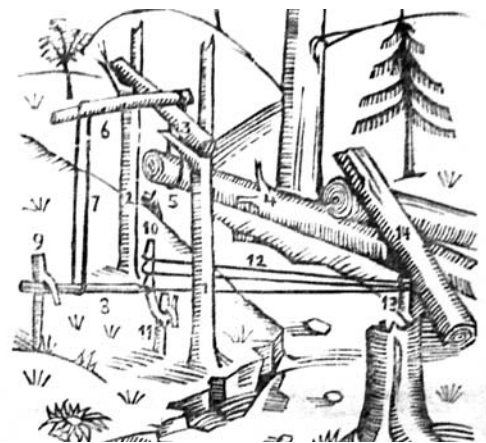

Слупці (слоп) на рисей (Ілюстрацію подано за: Kochanowski C. Ryś – jego sposób życia i łowiectwo... – S. 185).

Між двома деревами, під гострим кутом до землі, встановлювалась колода. Зверху на неї накладався великий тягар, яким служили грубі колоди. Пастка спрацьовувала за допомогою системи шнурів. Під навкоси встановленою колодою протягувався шнур, один кінець якого прикріплювався до дерева, а інший до невеликого патичка. Цей патичок був вертикально встановлений в повітрі, на невеликій відстані від землі. Нижнім своїм кінцем він прикріплювався до іншого патичка, запхнутого в землю. У повітрі його втримував ще один патичок, встановлений горизонтально до землі. Цей патичок одним своїм кінцем, який був загостреним, входив у вирізану в вертикально встановленому патичку ямку, а іншим – прикріплювався до другого, запхнутого в землю, патичка. До горизонтально встановленого патичка, в

свою чергу, був прив'язаний шнур, який другим кінцем прикріплювався до палиці, що висіла в повітрі, паралельно до горизонтально встановленого патичка. Ця палиця одним своїм кінцем знаходилась над навкоси встановленою колодою, а іншим – над вищеописаною конструкцією. До колоди вона також була прикріплена за допомогою шнура. Ця складна конструкція надавала пастці великої чутливості. Внаслідок невеличкого доторку рисі до натягнутого під навкоси встановленою колодою шнура, який загороджував їй дорогу, в дію миттєво приводився весь механізм пастки, і звір гинув під великою кількістю важких колод, що падали на нього. Пастку встановлювали на стежках, якими ходила рись. Інколи її наставляли також на ведмедя і вовка. Назва цієї пастки – “слупці” або “слоп”. Вона була відомою на території сучасного Наддніпрянського р-ну Івано-Франківської обл.²⁸.

Ваговою пасткою на ведмедя, поширеною на Гуцульщині, був “сліп”. Складався він з двох, вбитих у землю, розгалужених палиць – “сох”. На сохи накладався кіл – “кладина”. На кладину ставили палицю – “важок”, таким чином, що один її кінець виступав далеко за кладину, а другий – лише трішки. На той кінець важка, що

Гуцульський сліп на ведмедів (Ілюстрацію подано за: Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 169). 1, 2 – сохи; 3 – кладина; 4 – киж; 5, 7 – гужевки; 6 – важок; 8 – язик; 9, 11 – клюки; 10 – ключка; 12 – три нитки ожиннику; 13 – палик; 14 – колоди.

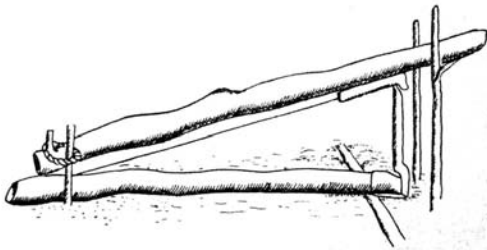
²⁶Schnaider I. Z kraju Hucu-lów... – T. VII. – S. 270.

²⁷Moszyński K. Kultura ludowa słowian. – Cz. I... – S. 50-51.

²⁸Kochanowski C. Ryś – jego sposób życia i łowiectwo... – S. 184-185; Martyniec I. Kilka słów o polowaniach urządzonych przez niedźwiedzie... – S. 200.

ледь-ледь виступав за кладину, закладали шнур – “гужевку”, що тримав грубу, навкоси встановлену колоду – “киж”. До іншого кінця важка також прикріплювали гужевку, нижній кінець якої тримав встановлену близько до землі палицю – “язик”. Один кінець язика прикріплювався до вбитої в землю “кюки”, а інший впирався в “кючку”. Кінець язика був загострений і входив в ямку – “зázубец” кючки. Кючка знаходилась у повітрі. Вона була зачепленою за ще одну кючку, що розміщувалась паралельно до першої кючки. До кючки були прикріплені три нитки ожиннику, що тягнулись до кижка. Вони прив'язувались до “палика”, на який опирався киж. Зверху на киж накладался великий тягар, яким служили колоди. Варто було ведмедеві (або вовкові) зачепити ожинник, як на нього падала величезна вага²⁹.

Такі ж сліпи, лише набагато менші, гуцули наставляли біля води, навпроти нірок, в яких жили норки або видри³⁰.

Лемківська вагова пастка на ведмедів (Ілюстрацію подано за: Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 53).

Значно простішою за своєю конструкцією є вагова пастка на ведмедя, застосовувана лемками. Важка колода встановлювалась таким чином, що один її кінець закріплювався на іншій колоді, що лежала на землі, а другий піднімався вгору і спирався на розгалужений кінець палиці, запхнутої в землю. Основна вага колоди концентрувалась на палиці-підпирці, що розміщувалась трохи ближче до центру колоди, ніж розгалужена палиця. Колода лежала не безпосередньо на палиці-підпирці, а на дощечці, що була розташована горизонтально, між нею і палицею-підпиркою. До дощечки

прикріплювалась тятива. Невеликий доторк ведмедя до тятиви спричинював зсув дощечки, падіння палиці-підпирки і, внаслідок цього, падіння колоди. Колода падала між розгалуженою палицею і ще однією палицею, запхнутою в землю по прямій лінії від розгалуженої³¹

У другій-третій чвертях ХІХ ст. в Українських Карпатах була розповсюдженою вагова пастка на ведмедів, зроблена таким чином, що верхня колода у ній встановлювалась не навкоси, а повністю горизонтально над землею. У цьому положенні її підтримувала палиця-підпирка. Вона не торкалась безпосередньо до колоди, а була відділена від неї дощечкою (як у вищеописаній лемківській пастці). Колода розміщувалась над іншою колодою, що повністю лежала на землі³². На жаль, ми не маємо інформації про конкретні райони поширення даної пастки.

Такі назви вагових пасток на великих звірів як “слоп”, “слопец” (сюди ж можна віднести і “сліп”) були широко розповсюджені на теренах Українських Карпат³³. Подібні до них мисливські пристрої застосовувались також на території міжвоєнної Сербохорватії та на сході Росії³⁴. Схожі пастки використовувались фінами³⁵.

Описані вище пастки другої групи (крім покладови та малих гуцульських сліпів на норки і видри) призначались для полювання на таких великих за розмірами звірів, як рись, ведмідь або вовк. Не менш поширеною пасткою, застосовуваною гуцулами, був “зázуб” (інша назва – “пасть”), за допомогою якого полювали на лисиць та борсуків. Він мав абсолютно відмінний від згаданих вагових пасток зовнішній вигляд, проте діяв за тим же принципом.

Зázуб складався з колоди – “осмова”, видовбаної наскрізь так, що вона являла собою дерев'яну трубу. Один кінець цієї колоди мисливець запихав у нору лисиці або борсука. Недалеко від входу до дерев'яної труби, запханої в нору, знаходився патичок – “зрущик”, прикріплений шнурком до колоди – “ступи”, встановленої вертикально над отвором, видовбаним зверху в осмові.

³¹Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 53.

³²Ibid.

³³Ibid. – S. 52.

³⁴Ibid.

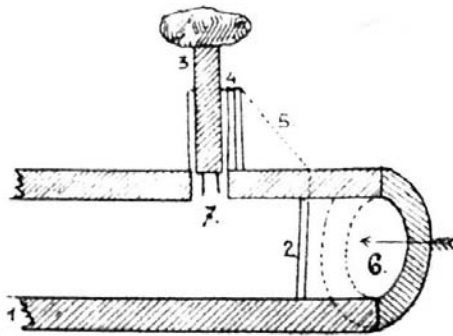
³⁵Ibid. – S. 53.

²⁹Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 168-169.

³⁰Там само. – С. 170.

Коли звір, виходячи з нори, потрапляв у трубу, він лобом зачіпав зрущик. Внаслідок цього, наїжачена цвяхами ступа падала в осмів і вбивала його. Для збільшення сили удару на ступу зверху клали важкий камінь³⁶.

Зазуб часто клали у нору в скалистій місцевості, там де лис не міг собі вирити другого виходу. На осмів накладали каміння³⁷. Як бачимо, в цій пастці, як і у слопцях, мисливцем використовується сила тяжіння, напрям дії якої спрямований на певну частину самої пастки.

Зазуб (Ілюстрацію подано за: Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть...– С. 236). 1 – осмів; 2 – зрущик; 3 – ступа; 4, 5 – шнур; 6 – отвір, в який входив лис або борсук; 7 – цвяхи в ступі.

Пастка подібного характеру була відомою на Волинському Поліссі, де вона використовувалась для полювання на тхорів і мала назву “тулець”³⁸. Схожими до зазубу були також пастки, поширені в Герцеговині, Чорногорії, Болгарії, на території Сибіру та, у більш давній від досліджуваного період, в Угорщині³⁹.

Принципово відмінними від вагових пасток є пружинні пастки, розраховані на використання сили пружності. Наведемо їх схематичну конструкцію: пружинні пастки складаються з двох рухомих, дерев’яних або металевих відгалужень, що розведені у різні сторони. Сила пружності,

якої досягається за допомогою дерев’яної чи металеві пружини або гнучкості самих дерев’яних чи металевих прутиків, з яких виготовлені два відгалуження пастки, прагне звести їх до купи. Цьому, однак, запобігає третя, важлива частина пастки, що утримує перші дві частини у розведеному стані. У момент доторку звіра до цієї третьої частини, два відгалуження пастки, під дією вивільненої сили пружності, миттєво сходяться до купи і схоплюють тварину. Інколи пружинна пастка може також складатись лише з однієї рухомої частини, яка вдаряє, під дією сили пружності, в іншу, нерухому. Подекуди в пастках цього типу в якості пружини служив туго скручений волосяний мотузок або дріт.

З другої пол. ХІХ ст. найбільш широко відомими є металеві пружинні пастки, що складаються з двох рухомих частин. Загальноживана назва цих пасток на території України – капкан. Це слово запозичене з тюркських мов⁴⁰. На Гуцульщині куповані капкани називались “зводами” (в однині – “звід”). Деталь, внаслідок зачеплення звіром якої спрацьовувала пастка, називалась “зрущик” (як і в зазубі)⁴¹.

Ще однією назвою, якою гуцули окреслювали капкани була “сітка” (вживалась в множині – “сітки”)⁴². Ймовірно сітки, на відміну від зводів, виготовлялись народними майстрами, а не купувались.

Сітки складались з двох півкуль, з яких стирчали гострі зуби. Розводили їх за допомогою двох пружин. Ці пастки налаштовували на ведмедів, рисів і вовків. За допомогою ланцюга їх прикріплювали до товстого дерева – “ковбика”. На менших звірів (лисиць, куниць, тхорів, видр) також ставили сітки, але розведені за допомогою лише однієї пружини⁴³.

Цікавою традиційною дерев’яною пружинною пасткою була “ступиця”. Вона відома у двох різновидах: дводверцева та однодверцева. Для виготовлення дводверцевої ступиці брався плаский

³⁶Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть...– С. 236; Moszyński K. Kultura ludowa słowian.– Cz... I.– S. 54; Seweryn T. Łowiectwo ludowe w Polsce.– Zeszyt 2...– S. 199.

³⁷Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть...– С. 236.

³⁸Seweryn T. Łowiectwo ludowe na Wołyniu // Lud.– Lwów; Warszawa; Kraków; Poznań; Wilno, 1932.– Serja II.– T. XI.– S. 31-32; Кожан І., Терехин С. Охота...– С. 159.

³⁹Moszyński K. Kultura ludowa słowian.– Cz. I...– S. 54; Seweryn T. Łowiectwo ludowe w Polsce.– Zeszyt 2...– S. 199, 200.

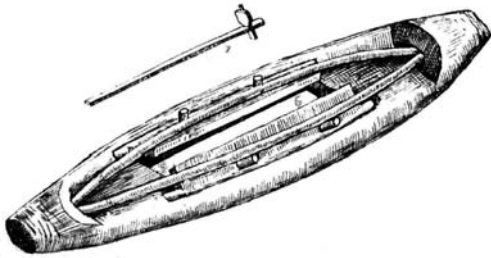
⁴⁰Ткаченко О. Капкан // Етимологічний словник української мови: у 7-ми т.– Т. 2.– К., 1985.– С. 373.

⁴¹Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть...– С. 237; Wajgel L. O huculach. Zarys etnograficzny.– Kraków, 1887.– S. 22.

⁴²Мандибур М., Федина Р. Допоміжні види занять...– С. 155; Schnaider I. Z kraju Huculuw.– Т. VII...– S. 268.

⁴³Ibid.– S. 268-270.

шматок дерева овальної або видовженої прямокутної форми. У цьому шматку наскрізь видовбувалась широка дірка. У неї закладались спеціально виготовлені своєрідні дерев'яні дверцята – “дверці”, що розводились у різні сторони за допомогою гнучких ліщинових прутиків – “спружів”. У дірку між розведеними дверцями вкладали дерев'яну дощечку з довгим язичком – “кописць”, що втримувала дверці. Варто було звірові ледь-ледь торкнутись до кописці, як вона зрушувалась, дверці миттєво сходились до купи і защеплювали лапу тварини. Ступицю заривали у землю і старанно замаскували⁴⁴.

Дводверцева ступиця (Ілюстрацію подано за: Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 59). 1, 2 – дверці; 3, 4 – спружі; 5, 6 – отвір між дверцями; 7 – кописць.

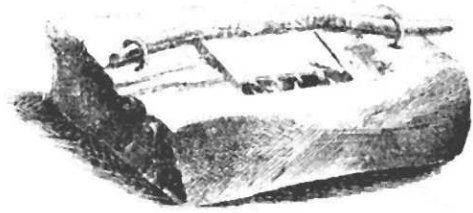
Польський мандрівник Олександр Убиш у своїх спогадах навів дещо інший опис даної пастки. Він говорить лише про букові прутики, які розводили в сторони, натомість нічого не згадує про те, що вони утримували дверці та були поміщені в дерев'яному шматку дерева. Можливо він помилково дав такий опис, а можливо бачив саме такий різновид даної пастки. Згідно з автором, букові прутики запарювали над вогнем, для надання їм пружності. Їхні кінці міцно зв'язували скрученими гілками. Далі їх розводили, клали вздовж або впоперек на землю і прикріплювали кілками чи прив'язували до пеньків. Під ними виривали ямку. Автор датує свою мандрівку, під час якої він побачив ступицю 1852 р.⁴⁵

Дводверцеві ступиці наставляли як на дрібних звірів, так і на великих – вовків та ведмедів. На ведмедів виготовляли велику за розмірами ступи-

цю. Зазвичай вони, потрапляючи у дану пастку, виривали її з землі та волочили за собою. Раненого ведмедя висліджували і вбивали⁴⁶.

Дводверцева ступиця була добре відомою в басейні гірського Сяну, на бойківсько-лемківському пограниччі⁴⁷. Щодо її поширення в інших регіонах Українських Карпат, то ми не маємо про це жодних згадок. Поза межами Карпат дводверцева ступиця була відомою на Поліссі⁴⁸.

Одnodверцева ступиця використовувалась гуцулами. Складалась вона з грубої, довжиною до 1 м і шириною приблизно 50 см, колоди. Посередині цієї колоди видовбували наскрізну дірку у формі квадрату, кожна сторона якого мала приблизно 20 см. Цю дірку закривали буковими дверцями. Дверці встановлювались у втулках на бігунках. Ці втулки витинались біля краю дірки. Бігунки прикріплювались до колоди залізними кільцями. Внаслідок цього вони не випадали з втулок. Зверху на дверці клали грубий ліщиновий прут. Його краї були міцно прикріплені до колоди за допомогою залізних кілець. При наставлянні пастки, ліщиновий прут відгинали до краю колоди, внаслідок чого відкривались дверці. Одnodверцеву ступицю, як і дводверцеву, наставляло двоє людей. Один чоловік відгинав прут, а другий клав між відхиленими дверцями і край колоди

Одnodверцева ступиця (Ілюстрацію подано за: Seweryn T. *Łowiectwo ludowe w Polsce.* – Zeszyt 2... – S. 206).

дощечку. В край дверців і в протилежний до нього край колоди були вбиті цвяхи, таким чином, що їх гостра частина виходила з дерева. Одnodверцеву ступицю гуцули закопували у невеличку ямку

⁴⁴Gawin. *Z wiosennej wycieczki w góry...* – S. 113; Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 58-59.

⁴⁵Ubysz A. *Wspomnienia z gór...* – S. 155-156.

⁴⁶Ibid. – S. 156; Gawin. *Z wiosennej wycieczki w góry...* – S. 113.

⁴⁷Ibid; Moszyński K. *Kultura ludowa słowian.* – Cz. I... – S. 60.

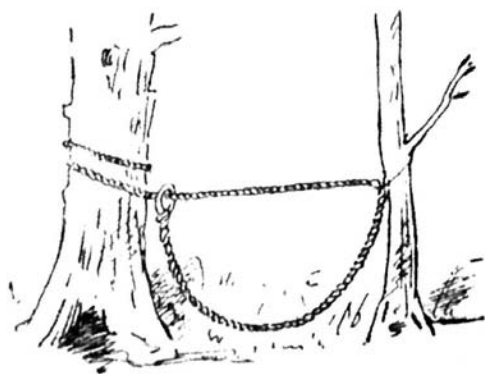
⁴⁸Кожан И., Терехин С. *Охота...* – С. 157.

на стежках звірів і замасковували. Найчастіше її наставляли на парнокопитних тварин, інколи на вовків, лисиць і ведмедів⁴⁹.

Крім Гуцульщини, одноверцева ступиця застосовувалась в Західному Поліссі⁵⁰.

Існує цілий ряд знахідок ступиць, що походять з Західної Європи. Всі вони датуються часом давнішим від досліджуваного періоду. Поза межами Європи ця пастка ніде не була відомою⁵¹.

До окремого виду пасток ми відносимо сильця. Населення Українських Карпат досить часто застосовувало їх. Сильця наставляли на стежках, якими ходили тварини. При цьому народні мисливці виявляли глибокі знання, що стосувались повадок різноманітних звірів. Сильця робили з шнура або з грубого, скрученого в кілька разів металевого дроту⁵².

Сильце на вовків та ведмедів. (Ілюстрацію подано за: Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 236).

Гуцули наставляли сильця на вовків та ведмедів. Для цього мисливець брав міцний шнур і прив'язував його одним кінцем до дерева. Другий кінець шнура був прив'язаний до залізного кільця. Шнур натягували над землею і тонкою ниткою прикріплювали до другого дерева. Далі його по землі повертали до першого дерева і встановлювали кільце біля місця, де шнур був міцно прив'язаний. Вовк або ведмідь, йдучи між двома деревами, зачіпав шнур, рвав нитку, вна-

слідок чого потрапляв у петлю. Чим більше він потім шарпався, тим міцніше зтягував на собі зашморг⁵³.

Сильця використовувались гуцулами також при полюванні на сарн. Пастка мала вигляд петлі, що звисала з дерева. Сарна, біжучи лісом, потрапляла шиєю у петлю і зтягувала її на собі⁵⁴.

Сильце прив'язане до пригнутого до землі дерева, яке прикріплювали клюкою, служило для ловлі оленів. Тварина, потрапляючи в нього, зрушувала клюку. У результаті цього, дерево миттєво розпрямлялось і підносило її в повітря. Сильця на оленів налаштували також між двома деревами. Звір, потрапляючи в пастку або задушувався, або – коли ловився за ріг чи за половину тіла – бігав прив'язаний коло дерева. Сильця на оленів були поширені в Гуцульщині⁵⁵.

Пастки четвертої групи часто використовувались також для полювання на птахів. На готурів (диких півнів) гуцули наставляли сильця біля їхніх гнізд. В якості приманки служила картопля або кукурудза. Готур, дзьобаючи їх, потрапляв у сильце⁵⁶. На Гуцульщині сильця використовувались також при полюванні на рябчиків. Виготовлені з кінського волосіння петлі мисливці навішували на смереки. Приманкою служили ягоди калини⁵⁷. Сильця з кінського волосіння гуцули наставляли також біля зерна, на дрібних птахів⁵⁸. Така ж пастка була відома бойкам (с. Жукотин). Однак, вони виготовляли сильця на дрібних птахів не лише з кінського волосіння, а й з рослинних волокон та сталевих дроту. Розвішували їх на фруктових деревах і кущах. Приманкою, крім зерна, служили фрукти⁵⁹. Цілком ймовірно, що дані пастки були поширеними на значній території, заселеній бойками.

Подібні до застосовуваних в Українських Карпатах сильця були відомі на Поліссі⁶⁰.

⁵³Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 236.

⁵⁴Там само

⁵⁵Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 170.

⁵⁶Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 237.

⁵⁷Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 170.

⁵⁸Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 237.

⁵⁹Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту. – Самбір, 1937. – С. 9.

⁶⁰Кожан И., Терехин С. Охота... – С. 161-162.

⁴⁹Seweryn T. Lowiectwo ludowe w Polsce. – Zeszyt 2... – S. 205-206.

⁵⁰Moszyński K. Kultura ludowa słowian. – Cz. I... – S. 60.

⁵¹Ibid.

⁵²Шухевич В. Гуцульщина: Друга часть... – С. 236; Moszyński K. Kultura ludowa słowian. – Cz. I... – S. 40; Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів... – С. 170.

Велика кількість описаних вище традиційних мисливських пасток вказує на значне поширення в Українських Карпатах у другій пол. XIX – першій пол. XX ст. пасивної форми традиційного мисливства. Для зручності опису ми розробили умовну класифікацію традиційних народних мисливських пасток, критерієм для чого послужив принцип дії у пастці певної фізичної сили. Варто зазначити, що дана класифікація підкреслює вміння мисливця використовувати ту чи іншу фізичну силу, визначаючи напрям її дії. Вона наближує нас до винахідника мисливських пасток, оскільки звертає увагу на його знання та кмітливості. Зауважимо, що наведений нами поділ пасток, як вказувалось вище, стосується виключно мисливських пристроїв, поширених на теренах українських Карпат у другій пол. XIX – першій пол. XX ст.

Найбільш поширеними в Українських Карпатах пастками першої групи є сліпі ями. Їх використовували для полювання на великих звірів: вовків, ведмедів, рисей, диких кабанів, парнокопитних тварин. Особливо широко сліпі ями використовували на Гуцульщині. Тут ми знаходимо оригінальну сліпу яму на ведмедів – теліш. На відміну від найбільш поширених пасток даного типу – западниць – рухома вісь у теліші розміщувалась під накриттям не по центру ями, а на одному з її країв. Велике поширення сліпих ям на Гуцульщині та Бойківщині вказує на специфічність у цьому відношенні даних районів, адже в сусідніх з ними теренах, у тому числі й на Лемківщині, сліпі ями були рідкістю. Зазначимо, що в сліпих ямах присутні риси, характерні для вагових пасток. Адже сила тяжіння у них діє не лише на звіра, а й на певну частину самої пастки (рухоме накриття). У мисливській ямі, оточеній плотом, яка була поширеною на Бойківщині, ми бачимо також елемент, властивий пружинним пасткам. Окрім сили тяжіння, мисливець використовував тут також силу пружності, за допомогою якої яма залишалась накритою після того, як у неї падав звір.

Великою різноманітністю вражають пастки другої групи. Найбільша їх кількість походить з Гуцульщини. У цьому районі ми знаходимо також найскладніші за своєю конструкцією пастки даного типу: слопа на рисей та сліпа на ведмедів.

Подібна до них, але дещо простіша за своєю конструкцією, вагова пастка на ведмедів була відома лемкам. Схожі до цих пасток мисливські пристрої застосовувались у досить віддалених від Українських Карпат землях: на Балканах, на сході Росії та в Фінляндії. Поширеними на Гуцульщині ваговими пастками на дрібніших хижих звірів були поволода, торгло і зазуб. Аналогії до них знаходимо на теренах Полісся, Польських Татрів, Балкан, Сибіру та Латвії. У час до досліджуваного періоду подібна до зазубу пастка була поширена в Угорщині.

Найбільш цікавими та оригінальними пастками третьої групи є дво- та однодверцева ступиці, що виготовлялися з дерева. Перша була поширена на бойківсько-лемківському пограниччі, друга – на Гуцульщині. Ці ж пастки ми знаходимо на Поліссі. Широко застосовувались також металеві пружинні пастки. Часто вони були фабричного виробництва і купувалися жителями Українських Карпат. Проте нерідко їх виготовляли й народні майстри. Ступиці та металеві пружинні пастки використовували при полюванні як на великих, так і на дрібних звірів.

Поширеними в Українських Карпатах були також пастки четвертої групи. Їх використовували при полюванні на великих звірів та птахів. Подібні до них пастки були відомі на Поліссі.

Ми маємо чимало аналогій до використовуваних в Українських Карпатах мисливських пристроїв та засобів. Найбільшу їх кількість знаходимо на теренах Полісся. Цікавим є факт, що на досліджуваній нами території не побутували широко розповсюджені на Поліссі вовківні. Чимало подібних до поширених в Українських Карпатах пасток були відомі також на території Балкан.

Пасивна форма мисливства була добре розвинутою на досліджуваній нами території у другій пол. XIX – першій пол. XX ст. Вона використовувалась жителями Українських Карпат при полюванні майже на усіх звірів, що водились у цьому регіоні.